

LÁNG László

A NAGY EURÓPAI KÁOSZ – ÚJRAGONDOLVA

Egy 1991-ben született vitairatát gondolja át újra a szerző. A centrum és periféria kérdése mind a világ, mind Európa politikai-gazdasági életében és fejlődésében a mai napig fontos kérdés. A mai viszonyok e kérdésben nem sokat változtak.

A Nemzetközi Üzleti Főiskola, azaz az IBS 1991 őszén indította első tanévet. Erről akkor mit sem tudva, csak dolgomat téve, ugyanakkor írtam egy rövid elemzést, vagy műfajilag pontosabban, vitairatot Európa akut politikai-gazdasági dilemmáiról. A cikk aztán 1992-ben megjelent az MTA Világgazdasági Kutató Intézete és egy független párizsi kutató-tanácsadó szervezet, a PROMETHEE által közösen jegyzett tanulmánygyűjteményben, Jacques Attali elő- és Göncz Árpád utószavával. (Albert Bressand, György Csáki (szerk.) (1992): *European Reunification in the Age of Global Networks*, Hungarian Academy of Sciences, PROMETHEE)

Szokatlan, ha egy szerző vállalja egy vitairatának újraközlését 13 évvel annak születése után, különösen a mindig képlékeny, s gyakran a pillanathoz kötött politológiai publicisztika területén. Különösen, ha az adott írásmű egy olyan időszakban született, amikor a hihetetlen váratlansággal bekövetkezett, sorsfordító változások átgondolt, távolságtartó értelmezése, elemzése még aligha volt lehetséges. Az újraközlés – ami egyúttal az első magyar nyelvű publikációja a munkának – is igényel némi bátorságot, a mai szemmel és ismeretekkel felfedezhető tévedések vállalása – a cikk végi kommentárban – pedig a bátorságon túl egészséges adag önkritikát.

A Nagy Európai Káosz

Európa újraegyesítése és összekapcsolása stabil geopolitikai és intézményi keretrendszer feltételez. A vasfüggöny utáni világ azonban mindennek nevezhető, csak stabilnak nem: a máris kitapintható feszült-

ségek könnyen egy Nagy Európai Káoszt eredményezhetnek.

A káosz természetesen nem Európa privilégiuma. A világméretű destabilizáció fő tényezői a nukleáris proliferáció, az ún. „fegyveres államok” megjelenése, a vallási fundamentalizmus nem lankadó rohama, az Amerikai Egyesült Államok viszonylagos erőcsökkenése, ütközései azzal a Japánnal, amely képtelen világpolitikai szerepet rendelni gazdasági hatalma mellé, a nem kezelt és potenciálisan felfakadó Észak-Dél el-lentét.

Ugyanakkor a bipoláris, kéthatalmi korszak vége Európa szempontjából különleges következményekkel jár. Természetesen ezek sorában a pozitív elemek a meghatározóak: nem csak egy harmadik világháború alapvetően európai szintén történő megvívása vált elképzelhetetlenné, de a fejlődő világ regionális konfliktusai is könnyebben megoldhatók, vagy legalábbis kordában tarthatók, most, hogy nem hatja át azokat a szuperhatalmi versengés. Más következmények azonban már nem ennyire reményt keltőek. Mint minden kényszerzubbony, a bipolarizmus is kétségbeesett eltökéltséget, egyúttal pedig egyfajta fegyelmet is kényszerített a másodlagos szereplőkre. Ennek eltűnével, a nemzeti (ön)rendelkezés lép a külső erők által megkövetelt (ön)fegyelem helyébe a világ számos válság-övezetében, ide értve Európa bizonyos részeit is.

A kitavaszkodás, a vasfüggöny romjain nyíló virágok szép, de összetett történetet ígérnek. Európa, az öreg kontinens most újra megéli a serdülőkor kínját s örömét. Keleti végein a „szülői” parancsuralomnak vége szakadt: serdülő nemzetállamok és etnikai cso-

portok tucatjai immár maguk dönthetnek, és ami szinte kikerülhetetlen, szabadon tombolhatnak. Ez egyfelől egy nagyon is örömteli fejlemény: a nemzeti önrendelkezéshez való jog s annak gyakorlása mindig az. A felnőtté válást kísérő végtelen álmok, hisztérikus öngigazolási kísérletek nem kellemesek, s ugyanakkor gyakran helyrehozhatatlan törések és frusztrációk okozói.

A képlékeny architektúra

A fentieket is figyelembe véve, félvezetőek lehetnek az új „európai architektúráról” folytatott diskurzusok. Egy valóságos architektúra olyan intézményeket, szervezeteket, nemzetközi rezsimeket és instrumentumokat jelentene, amelyek mind horizontális, mind funkcionális értelemben átfognák és összekötnék Európa nemzetállamait. De még lecsupaszítva is, legalább egy, ebbe az irányba vivő megvalósítási terv kellene. Nem létezik egyik sem. Ami van, az legfeljebb – ahogy Ian Gambles nevezi – egy „európai konfiguráció”.

E pillanatban a nemzetállamoknak egyetlen olyan csoportja létezik, amelyet egy *jövendő „európai architektúra” magjának* lehet tekinteni, azaz a G-9, nevezetesen azok az országok, amelyek egyidejűleg tagjai az Európai Közösségnek, a NATO-nak és a Nyugat-Európai Unió (WEU) védelmi szervezetének.

Ez a G-9 Európa kemény magja, nemcsak az egymást átfedő, politikai, gazdasági és biztonsági szervezeti tagságok okán, de azért is, mert az érintett országok hasonló politikai értékeket osztanak, és a transznacionális vállalati és bürokratikus elitjeik egyazon normák szerint működnek. Nyilvánvalóan ez az országcsoport haladt a legmesszebb az európai integráció területén.

Európa kemény magját számos periferális ország s országcsoport öleli körbe. Ott van Írország, amely az Európai Közösség tagja, de nem részese a WEU-nak. Ott vannak azok az országok, amelyek nem tagjai ugyan az Európai Közösségnek, de tagjai az északatlanti biztonsági együttműködésnek (Törökország, Norvégia, Izland), aztán a nem EK-tag semlegesek (Svájc, Ausztria, Finnország).

Születőben van aztán számos alcsoport, mint például a Visegrád-3, Délkelet-Európa, a Baltikum és nyilvánvalóan a Független Államok Közössége, amely – mint közösség – a volt szovjet tagköztársaságok részéről még definícióra vár.

Az európai periféria ezen államai élesen különböző fejlődési szakaszokat testesítenek meg, nem csak tár-

sadalmi-gazdasági értelemben, de a centrumtól való távolságuk tekintetében is: néhányuk, mint például Norvégia, Svájc vagy Svédország automatikusan a centrum részei, ha egyszer újragondolják – s ez folyamatban van – az EK-hez vagy az atlanti biztonsági szervezethez való viszonyulásukat. Más országoknak, amelyek ugyan formálisan közel állnak a mag-Európához, alapvető belpolitikai, gazdaságszerkezeti és elsősorban kulturális és pszichológiai váltást kell végrehajtaniuk, mielőtt egyáltalán remélhetik, hogy majdan az európai centrum részévé válnak. Megint más országoknak esélyük sincs arra, hogy belátható időn belül – ha egyáltalán valaha – e csoporthoz csatlakozzanak.

A jelenlegi európai konfigurációnak ezért két fő jellemzője van:

- a (megoldatlan) európai egyenlet kritikus változója a centrum-periféria viszony,
- a centrum kohéziója e viszonyrendszer *sine qua non* feltétele.

Időzített bombák

Az európai centrum-periféria kapcsolatrendszer veszélyekkel terhes. Íme a destabilizáció forrásainak egy rövid, és bevallottan hiányos sora:

- 1) a balkáni kérdés felfakadása, ami már felsejlik a jugoszláviai válság zűrzavarában,
- 2) a volt szovjet köztársaságok konfliktusai, miközben a fegyveres összetűzés már tény a Kaukázusban,
- 3) a nukleáris fegyverek ellenőrizhetetlen kiáramlása ezekből az államokból,
- 4) a nemzeti kisebbségek kezelése kapcsán élesedő államközi konfliktusok, amelyek kirobbanhatnak Magyarország és Szerbia, Románia és Szlovákia, Lengyelország és Litvánia, Lengyelország és Ukrajna, Románia, Ukrajna és Moldávia között, s a lista gyakorlatilag korlátlanul bővíthető bármely két szomszédos volt-szovjet köztársasággal,
- 5) a gazdasági visszaesés és szociális nyugtalanság okán bekövetkező demokratikus deficit és autoriter visszarendeződés a keleti végek bármely országában,
- 6) politikai és gazdasági menekültek áradata,
- 7) vallási konfliktusok feléledése: különösen az iszlám fundamentalizmusa, amely egy az európai integrációs folyamatból kizáródó Törökország számára sajátos vonzerőt jelenthet, de Kelet- és Délkelet-Jugoszláviában és a volt szovjet köztársaságok déli övében is erőre kaphat,

8) a környezetre veszélyes technológiák korábbi telepítésének és használatának kockázatai, s leépítésük okozta addicionális gazdasági problémák a kelet-európai régióban.

Naivitás lenne feltételezni, hogy az európai centrum valaha is egy olyan átfogó rezsimet tudna létrehozni, amely a felsorolt kihívások mindegyikét képes lenne kezelni: az „architektúra” kifejezés ebben az értelemben is félrevezető.

A centrumba vagy bármely csatlakozó intézményébe való befogadás sem fogja automatikusan eredményezni e kockázatok mérséklését. Sőt, a centrum átgondolatlan kibővítése a destabilizáció veszélyének fokozásával járhat.

Óvatos bővítéseket

Ahelyett, hogy minden aspiráló menedéket lelne az EK kebelén belül, világosan ki kellene nyilvánítani, hogy *egyetlen ország sem lehet a centrum, illetve kvázicentrum intézmények tagja, ha nem tudja következetes, egyértelmű módon bizonyítani, hogy képes és akar*

- *békében együtt élni a szomszédaival, és persze az európai kontinens valamennyi nemzetállamával,*
- *demokratikus, a nemzeti törvények által szabályozott megoldásokat hazai konfliktusaiban,*
- *az elfogadott szabályrendszer, modus operandi keretein belül létezni és tevékenykedni az európai gazdasági térben,*
- *ténylegesen részt vállalni az európai politikai, gazdasági, szabadkereskedelmi, pénzügyi és biztonsági együttműködés fenntartásának és fejlesztésének terheiben.*

Ha az európai centrum nem érvényesítteti ezeket az alapelvárásokat a lehető legkövetkezetesebben, olyan befolyásoknak, láncreakcióknak és válságoknak teheti ki magát, amelyekről feltétlenül óvakodnia kellene. A kialakuló válságok és szükséghelyzetek elhárítása politikai és pénzügyi értelemben is oly mértékben túlterhelheti a centrum erőforrásait, hogy az már a mag-Európa kohézióját veszélyeztetheti.

Következik ebből, hogy a bővítés folyamatát nagy óvatossággal kell kezelni.

Új földrajz

Egy tripolaralizálódó világban, a centrum kulcsjátékosai nem engedhetik meg maguknak, hogy geopolitikai hátszagaikat a permanens felfordulás állapotában hagyják. Nagy gonddal kell értelmezniük

azt is, hogy valójában hol húzódnak geopolitikai befolyási övezetük határai; azaz hogy a világ/Európa mely részében készek és képesek vezető szerepet gyakorolni. De sajnos az is igaz, hogy kockázatos és félrevezető lehet a befolyási övezetek minden elsiertett definíciója. Jelenleg éppen ez tűnik ki az EK bővítése körül folyó vitákból.

Szögezzük le: „Európa”, gazdasági és politikai értelemben, egy képzelt régió. *A vállalt és gyakorolt értékek azok, amelyek a térség valódi határait kijelölik, s ebben az értelemben Európa egy rugalmasan változó fogalom. Éppen ezért nem a mag-Európa feladata, hogy hosszú távra meghatározza, ki fogadható be s ki zárandó ki az európai integrációba/ból: a periféria országai maguk döntenek a sorsukról, s arról, hogy az vajon egy ténylegesen „európai” jövőt jelent-e számukra.*

Ösztönzők

Persze, a mag-Európa nem tűrheti a határszéli zűrzavart, és nem várhatja tétlenül, hogy a periféria országai majd csak befogadásra érdemesre minősülnek. A centrum alapvető érdeke olyan környezet teremtése, amely a sikeres prekvalifikációra ösztönzi a ma még nem-tagországokat. Miközben tehát a mag-Európának fenn kell tartania önnön egységét, s óvakodnia kell attól, hogy túl korán, túl sok perifériális országnak ajánlja fel a centrumhoz tartozás előnyeit, aktív pozitív és negatív ösztönző rendszereket kellene működtetnie keleti szomszédai irányában.

Ilyen differenciált ösztönzők lehetnek – egyebek mellett – a következők:

- *technikai segítségnyújtás, a politikai, társadalmi és gazdasági reformok elősegítésére,*
- *két- és sokoldalú pénzügyi segítségnyújtás, ide értve az olyan extrém lehetőségeket is, mint a Lengyelországnak a közelmúltban biztosított adósságelengedés,*
- *működőtőke-befektetések,*
- *szabadkereskedelmi megállapodások, amelyek kedvező háttérrel biztosíthatnak a gazdasági rendszer-váltáshoz,*
- *megfigyelőtársult tagság a centrum intézményeiben, nemzetközi rezsimjeiben,*
- *feltételes és fokozatos befogadás a mag-intézményekbe.*

Nem célszerű, hogy e folyamatban az európai centrum kizárólag önnön eszközeire és intézményeire hagyatkozzon. Messzemenően ki kell használnia az

ENNSZ, a Bretton Woods-i és atlanti szervezetek potenciálját az európai centrum-periféria viszony kezelésében.

E (pozitív és negatív) ösztönzőket differenciáltan kell alkalmazni, annak érdekében hogy

- maximális stratégiai (geopolitikai és biztonsági) előnyöket eredményezzenek a centrum számára,
- tükrözzék a perifériális fogadó országoknak a centrumtól való aktuális távolságát, inkább társadalmi-gazdasági és politikai, semmint földrajzi értelemben,
- támogassák olyan regionális, szubregionális és nemzeti folyamatok kialakulását, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az érintett országok mielőbb konstruktív részeseivé váljanak az európai integrációnak.

Új jelentésre tesz tehát szert a hidegháború időszakából örökölt „*differenciálás*” fogalma.

Feltartóztatás, ismét?

Látható jelei vannak manapság annak, hogy az ösztönzőrendszerek tekintetében, sokak szerint a poszt-szovjet köztársaságok az 1989 utáni Kelet-Európához hasonló kezelést érdemelnek. Fejet hajtva minden stratégiai innováció előtt, határozottan le kell szögezni, hogy *Európa egy grandiózus politikai fiaskónak néz elébe*, ha időben nem ismeri fel, mennyire különböző a volt szovjet köztársaságok és az 1989 utáni Kelet-Európa helyzete kulturális szempontból, a hagyományok tekintetében és mindenekelőtt geopolitikai/gazdasági értelemben.

Amennyire csak lehetséges tehát, a poszt-szovjet káoszt és következményeit *kívül kell tartani az európai mag-intézményeken*, és azokat az atlanti keretrendszerben és/vagy olyan „puha” európai intézményi keretekben, mint pl. az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (amelynek egyébként az Egyesült Államokon és Kanadán kívül a közép-ázsiai FÁK köztársaságok is tagjai) kell kezelni.

Új jelentésre tesz tehát szert a hidegháború időszakából örökölt „*feltartóztatás*” fogalma is.

Ha a fenti megállapítások igazak, akkor mag-Európa közös kül- és biztonságpolitikája sürgetőbb szükség, mint akár korábbi kezdeményezői is gondolták. A kívánatos közös kül- és biztonságpolitika fő céljai között kiemelt szerepet kell kapnia annak, hogy

- az európai perifériának szánt ösztönzők, pozitívak vagy negatívak, kellő hatékonysággal működjenek,

- minimalizálja a keleti végek esetleges zűrzavarainak begyűrűző hatásait,
- megakadályozza, hogy a centrumból eredő jelzések félreértelmezhetőek legyenek, s ezáltal valamennyi szereplőt a téves reakciók és ellenreakciók ördögi körébe zárja,
- és végül, de messze nem utolsó sorban, *növelje mag-Európa tárgyalóerejét a globális és transzatlanti intézményekben és rezsimekben, azokban, amelyek a Nagy Európai Káosz megelőzésének szélesebb kereteit adják.*

Hivatkozások

Charles Krauthammer (1991): „The Unipolar Moment”, in: Foreign Affairs, vol. 70 no 1, p.23.

Helen Wallace (1992): „The European Economic Area: A Common Market in Search of a Political Vision”, PROMETHEE, Perspectives, no 20, April, p. 11-19.

Szerzői kommentár 13 év múltán:

1. Szembetűnő, hogy bizonyos fogalmak, amelyek a maguk korában evidenciának számítottak, milyen gyorsan amortizálódnak. A cikk az új helyzetre vonatkoztat olyan hidegháborús kategóriákat, mint a „*differenciálás*” vagy a „*feltartóztatás*”. A maga idején e fogalmak átvétele s az új helyzetre való átértelmezése vélhetőleg erősítette a mondanivalót: újraolvasva érezhetően gyengíti, hiszen mára ezek, az ún. keleti politika két fő irányát leíró kategóriák teljességgel kiüresedtek.
2. Nyilván a korabeli publicisztika és az élő diskurzusok hatása, hogy néhány kockázati faktor messze túlértékelődik a cikkben. Menekültáradatok, a közvetlen kelet- és nyugat-európai térséget nem érintették (leszámítva persze a balkáni háború kétségbeesettjeit), és gazdasági menekültek sem terheltek túl a befogadó országok kapacitásait. Emlékezzünk: még a legfejlettebb közép-európai tagjelöltek 2004. évi felvétele előtt is sokéves felmentést kért az EU legtöbb tagországa az érintett munkaerő szabad áramlására vonatkozó direktívák alól. És mi a napi tapasztalat? Gazdasági motiváció nem képes áttörni a kelet-európai munkaerő alapvető, röghöz (ingatlanhoz és nyelvhez) kötöttségét.
3. A nukleáris fegyverek illegális kereskedelme, és kiáramlása, elsősorban a volt szovjet tagköztársaságokból a cikkben akutnak nevezett veszély. Lehet, hogy túlértékelt, lehet, hogy csak a bizonyítékok hiányoznak (egyelőre). Lehet, hogy alulbecsültük a technikai-technológiai korlátokat.

4. A cikk egy tripoláris világot vetít elénk, gondolom – az akkor uralkodó irányzatoknak megfelelően – az Egyesült Államokkal, az Európai Közösséggel (Unióval) és Japánnal a nyeregben. Márpedig a világ nem lett tripoláris. Japán, a cikkben említett, hiányolt követelmény szerint „alkalmazkodott”: csak éppen nem felfelé, hanem lefelé; nem aktív világpolitikai szerepvállalást rendelt tényleges világgazdasági hatalma mellé, de megfordítva, a késő kilencvenes évek belső gazdasági-kulturális válságának nyomán és Kína nem várt felemelkedése folytán világgazdasági ereje süllyedt világpolitikai szerepvállalása szintjére (vagy legalábbis majdnem). Az EK/EU sem gazdasági, sem politikai értelemben nem volt képes önnön lisszaboni programjának megvalósításában érdemi előrelépést tenni: világgazdasági súlya az elmúlt évtizedben csökkent mind a clintoni fellendülést megélt Egyesült Államokhoz, mind Kínához, az új erőterhez képest. Világpolitikai súlya pedig annak ellenére rekedt meg egy korábbi szinten, hogy közben a nem-rosz Európa java részét soraiba fogadta.
5. Mag-Európa fogalma akkor is, ma is kérdéses. Berlusconiról persze akkor még nem lehetett tudni. De arról, hogy a német-francia tandem lehet, s kell, hogy legyen a mag magja, lehetett és kellett volna. Visszatekintve, a cikk alapvető gyengéjének ezt tartom: nem szabad az egymást átfedő intézményi tagságokat, az ezekkel járó elkötelezettségeket a sokkal mélyebb (érdek)gyökerű együttműködések él/főlé helyezni. Ilyen értelemben a fenti vitairat túlzottan intézményközpontú, megint csak a késő 80-as évek amerikai neo-institucionalizmusának hatásától befolyásolva.
6. A cikk két alaptétele közül ma az egyik megkérdőjelezhető, de legalábbis kiegészítendő, a másik viszont teljes egészében vállalható. Az első alaptétel úgy szólt, hogy „A (megoldatlan) európai egyenlet kritikus változója a centrum-periféria viszony” – igen, de ehhez mai bölcsességünkkel, és az iraki háború nyomán kialakult helyzetben feltétlenül hozzáteendő, hogy az európai centrum és periféria kapcsolatrendszere nem, vagy csak nagy konfliktusok árán kezelhető az atlanti kapcsolat (mag-Európa versus Egyesült Államok) minőségromlása mellett. A másik alaptétel viszont, nevezetesen, hogy „A centrum kohéziója e viszonyrendszer sine qua non feltétele” – úgy gondolom – ma is, sőt ma inkább mint valaha, vállalható.
7. Erre ráerősít a vitairat utolsó pontja, amely az EK/EU közös kül- és biztonságpolitikájának szükségességéről és kívánatos céljairól értekezik. E politika „rég” és „új” Európára való szétválaszthatósága (az Egyesült Államok által), vagy az a tény, hogy az e cikk írása idején még bukottnak tekinthető Barroso vezette Bizottságnak lesz először külügyi biztosa, vagy az, hogy az Uniónak még mindig nincs, és belátható időn belül nem is lesz, közös képviselője, hangja olyan nemzetközi szervezetekben, mint az ENSZ, a WTO és társaik, mindent elmond arról, miért gondoltam a fent közölt vitairatot választani mai kommentárjaim tárgyaként.

E számunk szerzői:

Dr. LÁNG László, a közgazdaság-tudomány kandidátusa, főigazgató-helyettes, Nemzetközi Üzleti Főiskola, **Dr. BÁRCZY Péter**, főiskolai docens, Nemzetközi Üzleti Főiskola, **BENCZIK Judit**, külsős munkatárs, Nemzetközi Üzleti Főiskola, **KACSUKNÉ dr. BRUCKNER Lívia**, főiskolai docens, tanszékvezető, Módszertani és Informatikai Modulcsoport, Nemzetközi Üzleti Főiskola, **Dr. SINKOVICS Alfréd**, főiskolai docens, Nemzetközi Üzleti Főiskola, **Dr. LÉVAI Imre**, a közgazdaságtudomány kandidátusa, szakvezető főiskolai tanár, Nemzetközi Üzleti Főiskola; tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete.